

Laiškų, rašytų į Ameriką, kalbinės ypatybės

Danutė VALENTUKEVIČIENĖ

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje į Jungtines Amerikos Valstijas (toliau – JAV) iš įvairių Europos šalių: Vokietijos, Lenkijos, Italijos, Airijos, Lietuvos ir kt. – emigravo apie 30 milijonų gyventojų (Tumėnas 2008: 38). Lietuviai emigruodavo dažniausiai ieškodami politinio prieglobsčio ar socialinės bei ekonominės gerovės. Nuskurdęs žemės ūkis, tautinis išsivadavimo judėjimas, carizmo represijos, ypač karinė prievolė carinės Rusijos armijoje, buvo tos priežastys, kurios skatino lietuvius ieškoti saugesnio gyvenimo svetur. Net ir XX a. pradžioje, Lenkijai okupavus Vilniaus kraštą, emigracijos srautas iš okupuotų vietovių nenuslūgo.

Į JAV užsidirbti, išmokėti Lietuvoje paliktų skolų išvykdavo vyrai ir moterys. Didžiąją dalį emigrantų sudarė jauni, darbingo amžiaus asmenys nuo 14 iki 45 metų (ligoti ir vyresni nei 60 m. asmenys į šalį nebuvo įleidžiami). Išeivių istorijos tyrinėtojo K. V. Račkausko (1915) duomenimis, pateiktais veikale „Amerika“, 1899–1914 metais į JAV imigravo 255 594 lietuviai.

Nemokėdami užsienio kalbų, lietuviai Amerikoje jautėsi svetimi. Ypač sunkus buvo adaptacijos laikotarpis, ne vieną slėgė tėvynės ilgesys. Lietuvoje likę artimieji, norėdami sužinoti, kaip sekasi giminaičiams svetimose šalyse, siuntė laiškus į JAV. Mažai raštingi, vos baigę kelis skyrius arba mokęsi pas kaimo daraktorius, lietuviai raštu pasakojo šeimos, giminės, kaimo naujienas, dalijosi kitais įspūdžiais. Amerikos lietuviai džiaugėsi naujienomis, o gautus laiškus ilgus dešimtmečius saugojo kaip relikvijas.

Į Ameriką rašytų laikų istorija

Miko Ilkevičiaus iš Dzūkijos, Musteikos kaimo, rašyti du laišakai seseriai Mikalei, emigravusiai į Ameriką, tapo tikra relikvija jo dukrai Julijai Jaunutai. Moteris savo tėvą, iš laiškų pažįstamą kaip Maiką, prisimena blankiai.

Mikas Ilkevičius gimė 1909 m. Amerikoje, Bostone, o 1912 m. kartu su tėvais grįžo į Lietuvą, į Musteikos kaimą. Jaunoji šeima pradėjo statyti namus, bet visus darbus nutraukė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Miko tėvas buvo pašauktas atlikti karinės prievolės carinės Rusijos armijoje. Vėliau jaunas vyras pakliuvo į vokiečių nelaisvę, kurioje praleido 8 metus ir į Musteiką grįžo tik pasibaigus karui – paliejęs ir išbadėjęs. Pagyveno trumpai. Kaip šeiminkas skubino statyti namus, bet jų taip ir nebaigė.

Po tėvo mirties Maikos pečius užgulė sunki rūpesčių našta: ūkio darbai ir atsakomybė už šeimą. Deja, bet ir paties M. Ilkevičiaus gyvenimas, kaip ir jo tėvo, pasibaigė tragiškai. 1944 m. birželio 24 d. sovietinių partizanų būrys, vadovaujamas Ivano Filinovo, Musteikoje nukankino ir nužudė keturiolika įvairaus amžiaus kaimo vyrų ir sudegino beveik pusę kaimo (Averkienė 2019 birželio 26 d.). Miko dukra Julija Jaunuta su amžina gėla balse pasakojo, kad iki šiol atsimena ir jaučia karsto, kuriame gulėjo jos nužudytas tėvelis, briauną, kai ji, penkerių metų vaikas, sėdėjo vežimo gale ir lydėjo jį į amžiną kelionę (Averkienė 2019 birželio 26 d.).

Tik po daugelio metų, t. y. 1980 m., J. J. Kavaliauskienė, pakviesta savo tetos Mikalės, išvyko į JAV, kur gavo dovanų – du tėvo rašytus laiškus. „Po daugybės metų išgirdau tėvo balsą... Aš stebėjau, kaip tėvas su didele meile kreipiasi į motiną, seserį, kaip paprastas kaimo žmogus, kuris baigė tik kelias klases, žinojo, kaip pradėti laišką ir jį užbaigti. Kaip tėvas vedžioja raides, į voką įdeda rūtos šakelę ir siunčia į Ameriką,“ – pasakojo moteris.

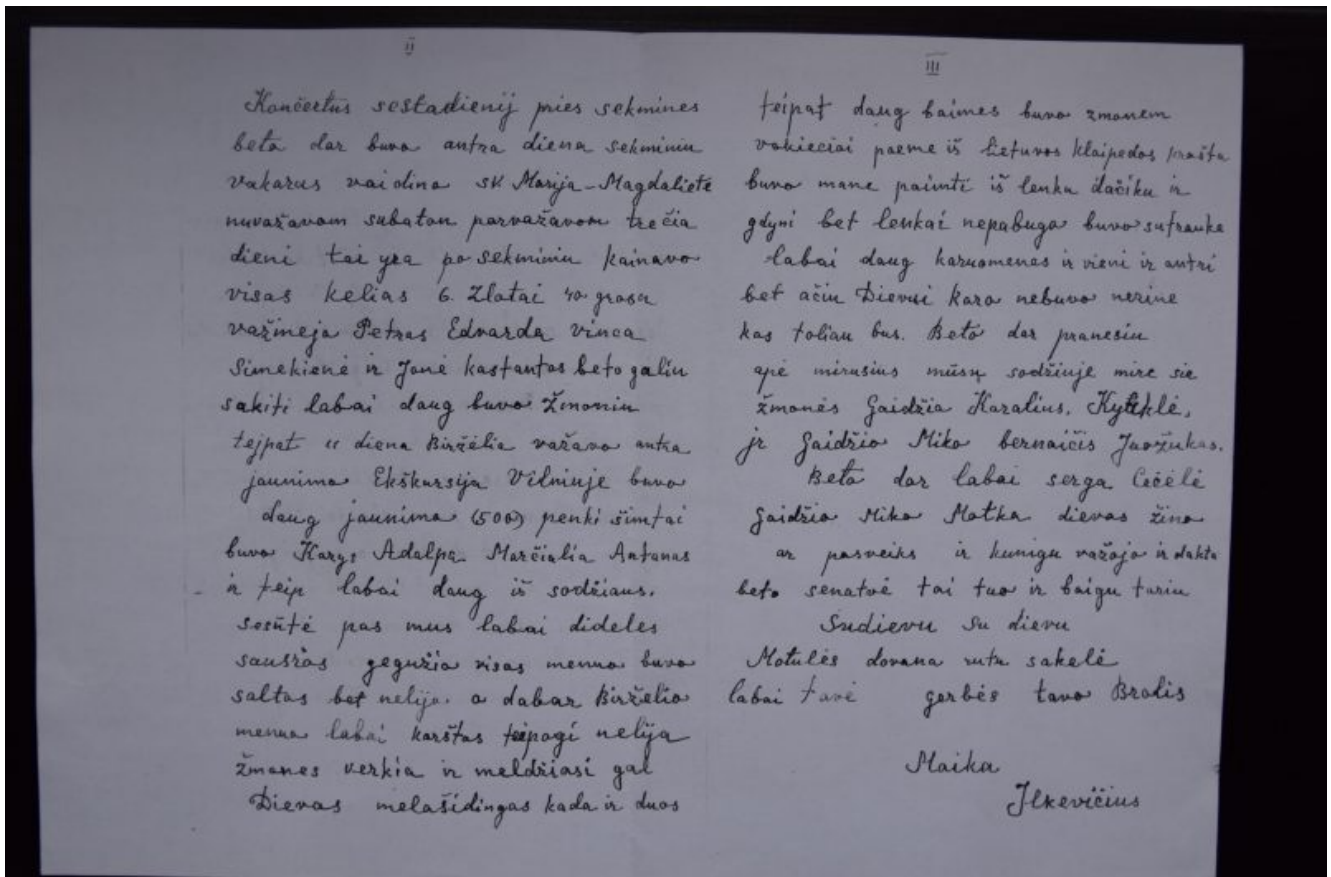
Maroinkonise. dave gati (galkelin ir prasku) plauscia nastram,
 tai po dvieju dienu gerimo liekartu trunko voeis teipogi negalejo
 valgio imti nes labai ego materija pro Burma kainavo 20 zlotu 30 po
 O dabar Egami sveiki ir linksmi visi nes kaip Motule
 sirgo buvo labai nesmagu ir darbuose ir namuose
 o dabar duodu zinoti kad Kalendarius kurimas siuntei
 gavau atitolavim rozai ir Adelini kareivi su arklin teipogi
 Malvinkai su arklin ir biruti O del saves pasilikau
 Lietuvos veltava ir su Farese, nes Motule labai norijo
 tiesios del Abroro, teipogi sudingai dekojem mi Velykui dovanas
 laiska gavom bide penktadini o dovanas 5 diena
 velyku varinejom su Motule skleriose pacton beto dar sirgo
 palinditi pas Habelin Kuriga nes Motule neturi, dovanos
 teipogi pranesu kad Adele biski sirgo 16 kalavokis.
 turijo mergaiti. Buvau parveres is Kasodos. Similiuti -
 arba Akuserka) Nes Adalie musesi visa dienu pries -
 pati vakara turajam parvesti, Akuserka parvaravam namuose
 7 valanda vakaro tai ir pagimde bet buvo 20 minuta
 negiva po ilgo kracimo atzijo kurej suteike is
 vandino Kristofa varda dave Julite. Akuserkai

Pirmas laiskas

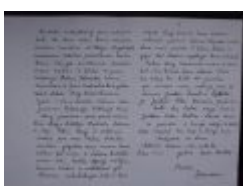
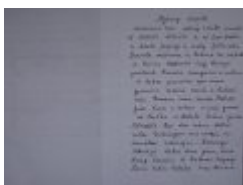
Mylimoj Sesute

sveikiname tave mylimoj sesute visupir
 as Motule dukrele ir as tavo brolis
 ir Adele teipogi ir mazoj Julite arba
 Jaunute sveikiname ir linkime tau scekate
 ir laimes darbuose teigi laimingai
 praleisti, Vasaros smagumus ir malumu
 o dabar pranesiu apie musu
 gyvenima esame sveiki ir linksmi
 visi. Davana kuria siuntei Motulei
 gavo buvo 5 doleri o kaip gavom
 as laiska a Motule labai grasi.
 Atvirute tai dar viena doleri
 rada. Dekuojem visu zovtkiu visi
 siemetai varinejam i Kalvarija
 vėniuje labai buvo grass, buvo
 daug zmaniu is lietuvos teipogi
 Karas labai didelis kuris dainavo

Antras laiskas, 1 dalis

Antro laiško antra dalis

J. Kavaliauskienė spėja, kad jos tėvas galėjo baigti bent du kaimo mokyklos skyrius turbūt tuomet, kai 1918 m. į Musteiką atvyko gyventi gamtininkas Tadas Ivanauskas su žmona Honorata, kurie Rožės ir Jono Miškinių namuose įkūrė pradinę mokyklą (Grigas 2013: 15). Nors mokykloje T. ir H. Ivanauskai dirbo tik vienus metus, bet musteikiškiai jos neapleido - mokykla veikė iki 1970 m. (Averkienė 2019 birželio 26 d.).

Pirmajame laiške, rašytame 1939 m. balandžio 18 dieną, Maika savo seseriai

pasakoja svarbiausias šeimos naujienas iš tuomet Lenkijai priklaususios Musteikos: apie mamos ligą ir savo dukros Julijos Jaunutos gimimą. Antrajame laiške, rašytame rudeniop, aprašomi kelionės išpūdžiai, kai dalis kaimo gyventojų aplankė Kalvarijų atlaidus, pasakojamos kaimo naujienos, išryškinamos karo nuojautos, į voką dovanų įdedama Motulės nuskinta rūtos šakelė.

Tarp tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos

Tai, kad Maika mokėjo skaityti, akivaizdu. Bet štai rašyba ir skyryba jam sekėsi sunkiau – trūko išsilavinimo. Todėl laiškuose nevartojamos nosinės raidės, painiojami ilgieji ir trumpieji balsiai: *e* ir *é*, *u* ir *ū*, *i* ir *y*, priebalsiai *s* ir *ś*, *c* ir *ć*, *z* ir *ż* ir pan. Tekstuose neskiriamos sakinio ribos, pasitaiko tik vienas kitas kablelis arba ne vietoje padėtas taškas.

Vis dėlto Maiką, baigusį tik kelias klases, galima vadinti raštingu. Viešajame gyvenime vartojama lenkų kalba, o kasdieniame – tarmė ir tik iš slapta platinamų knygų ir spaudos pažįstama bendrinė lietuvių kalba skatino Maiką kurti jam ir jo seseriai artimiausią kalbinį variantą, kuris atspindėjo XX a. pradžios kalbinę situaciją okupuotoje Lietuvoje.

1939 m. Mikas Ilkevičius laiškus į Ameriką stengėsi rašyti laikydamasis šiam žanrui keliamų reikalavimų. Laiškai pradedami kreipiniu ir namiškių sveikinimu, dėkojama už dovanas, paskui pasakojamos svarbiausios šeimos ir kaimo naujienos, atsisveikinama įprasta formule.

Ryškiausia laiškų ypatybė – pagarba ir meilė šeimai. Artimieji vadinami mažybiniais maloniniais žodžiais: *sesūtė*, *Motulė*, *dukrelė*. Svarbiausias šeimos asmuo – Motulė. Abiejuose laiškuose pagarba motinai reiškama ne tik malonine forma, bet ir pats žodis *Motulė* rašomas didžiąja raide. Jos savijauta lemia ir kitų namiškių nuotaikas, pvz.: *Motulė labai sirgo visa savaitė, nieko negaleijo valgiti buvo gerklei vočis važojau pas daktaru Marcinkonisė. Davė gerti (galkeliu ir prosku) plausčia nastram tai po dviejų dienu gerimo liekartu truko vočis teipogi negalėjo valgio imti nes labai ėjo materija pro Burna kainavo 20 zlotu 30 gro O dabar Esamė sveiki ir linksmi visi nes kaip Motulė sirgo buvo labai nesmagu ir darbuosė ir namuosė.*

Nors pietų aukštaičiai (dzūkai) dažniau vartoja iš slavų pasiskolintą žodį *motka*, bet šiuo žodžiu mama nė karto nepavadinama. Ši forma pavartota antrame laiške, kai pasakojama apie seną sergančią musteikiškę: *Beto dar labai serga Cečėlė*

Gaidžio Miko Motka dievas žino ar pasveiks ir kunigu važojo ir dakta[ra] bet. senatvė.

Stilistinis didžiųjų raidžių rašymas rodo pagarbą ne tik motulei, bet ir kunigui, akušerei: pvz.: *važinėjom su Motuli skleriose pacton beto dar užėjo paliudyti pas Kabeliu Kuniga <...> teipogi pranesu kad Adelė biski širgo 16 Balandžio. turėjo mergaiti. Buvau parvezes is Zasodos Siniliūtė - arba Akuserku.* Mažiau reikšmingi yra šalių ir miestų, kaimų pavadinimai, todėl jie rašomi mažąja raide, pvz.: *vokieciai paeme iš lietuvos klaipedos krašta buvo mane paimti iš lenku dačiku ir gdyni bet lenkai buvo sutrauke labai daug karuomenes.* Taigi Lietuva, Klaipėdos kraštas, Dancigas, Gdynė Maikai atrodė tolimi. Didžiosiomis raidėmis rašomi tik tie vietovardžiai, kurie svarbūs teksto autoriui ir yra labiau pažįstami: Vilnius, Kabeliai, Zasoda.

Maika iš bendrinės kalbos perėmė įvardžiuotines formas, kurios nebūdingos pietų aukštaičiams, pvz.: *milimoji, mylimoj, mažoj*, sinonimiškai vartoja žodžius *burna* ir *nastrai*. Pastarasis žodis turi *burnos, gerklės reikšmę* (LKŽ, DRSKŽ 222-223) ir šiuolaikinėje vartosenoje, kalbant apie žmogų, beveik nevartojamas. Skaitytojui sunku būtų suprasti ir iš įvairių kalbų, dažniausiai slavų, pasiskolintus žodžius: *galkelės* - rutulėlis, gumuliukas (LKŽ), *proskos* - milteliai (apie vaistą) (PPAŠŽ II: 297), *liekarta* - vaistai (lenk. lekarstwo, LKŽ), *materija* - pūliai (PPAŠŽ I: 619) ir t. t.

Taigi Maika, rašydamas laiškus, jautė visų trijų kalbų sistemų - tarmės, lietuvių bendrinės ir lenkų kalbos - įtaką. Rašyti bendrine kalba buvo siekiamybė, bet išvengti tarmybių ir skolinių laiškų autoriui nepavyko - istorinis laikas paliko savo žymes.

Tarminės ypatybės

Miko Ilkevičiaus tekstuose tarminės morfologinės formos beveik nevartojamos, išskyrus vyrų vardus *Edvarda, Vinca, Adalpa*. Pietų aukštaičių patarmė atpažįstama pagal fonetinius požymius, pvz., iš kelių *q, ę* siaurinimo atvejų: *mergaiti* (mergaitė), *Siniliūti* (Siniliūtė, tokia pavardė), *akuserku* (akušerką, t. y. akušerę). Pasitaiko vienas kitas žodis su pridėtinu *j*, kuris atstoja visą *ji* skiemenį, pvz.: *jr* (ir), *jlgo* (ilgo).

Nors Musteikos kaimas pakliūna į priebalsių kietinimo zoną, kurioje netariami minkštieji *r, š, ž, č, dž, c, dz* (Zinkevičius 2006: 138), bet Maikos laiške užfiksuoti

tik dviejų *r* ir *ž* priebalsių kietinimo atvejai, pvz.: *dolerai, karuomenės, nuvažavom*. Akivaizdu, kad rašto kalbą teksto autorius sąmoningai kontroliavo, vengdamas tarminių ypatybių. Kadangi tekste nėra braukymų, manytina, kad laiškai galėjo būti ir ne vieną kartą švariai perrašyti.

Maika labiausiai vengia dzūkavimo, t. y. afrikatų *c, dz* vietoj *č, dž* prieš užpakalinės eilės balsius (*ū, u, o, a, ą*) ir *t, d, tv, dv* prieš *i, y, ie* tarimo. Gerai nemokėdamas bendrinės kalbos, M. Ilkevičius tarmines formas su *c* keičia į *č*. Taigi vietoj tarminių formų *kracymo* (kratymo), *vocis* (votis), *bernaicis* (bernaitis), Maika rašo *kračymo, vočis, bernaičis*. Taisomi ne tik tarminiai, bet ir bendrinės kalbos žodžiai: vietoj *koncertus* rašo *kančertus, Cecilė - Cečėlė, Marcelė - Marčalia*. Toks kalbinis elgesys nėra naujas. Kalbininkai jau seniai yra pastebėję, kad ryškiosios fonetinės ypatybės įvairiose kalbėjimo situacijose pietų aukštaičiai linkę atsisakyti pirmiausia (plg.: Mikalauskaitė 1975: 94; Leskauskaitė 2009: 38).

Dar sunkiau Maikai suprasti, kaip atskirti priebalsius *s, z* nuo *š, ž*. Dažnai laiškuose vietoj *š* rašoma *s*: *pranesiu* (pranešiu), *rozei* (rožei), *sirdingai* (širdingai), *pries* (prieš), *sakelė* (šakelė), *zodžiu* (žodžiu), *grazu* (gražu), *saltas* (šaltas) ir t. t. Arba atvirkščiai, vietoj *s* rašoma *š*, pavyzdžiui: *širgo* (sirgo), *drištu* (drīstu), *parskrišk* (parskrišk), *šu tavimi* (su tavimi). Toks priebalsių *s, z* ir *š, ž* painiojimas nėra atsitiktinis. Zigmąs Zinkevičius šį reiškinį siejo su jotvingių substratu, t. y. *š, ž* ir *s, z* neskyrimu, abiejų priebalsių painiojimu (Zinkevičius 2006: 139).

Šis fonetinis reiškinys buvo labiausiai paplitęs apie Kabelius, bet pasitaikydavo dar ir apie Musteiką, Pelesą ir kitur (Grinaveckienė 1961: 606; Markevičienė 48-51). Kadangi Musteika priklausė Kabelių parapijai, akivaizdu, kad kalbiniai kontaktai buvo neišvengiami, todėl natūralu, jog šių priebalsių mišinys plito visoje parapijoje. Z. Zinkevičius (1966: 147) šį reiškinį aiškino kaip neseniai atsiradusį ir siejo su priebalsių kietinimu, nes „priešingu atveju minkštasis *š* būtų sukietėjęs, o *ś* išlaikęs minkštumą“. Tikėtina, kad toks pokytis iš dalies galėjo atsirasti ir dėl interferencijos, t. y. lenkų kalbos įtakos.

Apibendrinant galima sakyti, kad Miko Ilkevičiaus laiškai yra svarbūs rašytiniai dokumentai, atskleidžiantys, kokie sudėtingi kalbiniai pokyčiai vyko piečiausioje Lietuvos dalyje: kaip lenkų okupuotoje teritorijoje plito bendrinė kalba, kokius kalbinius pėdsakus paliko kalbų kontaktai, kaip keitėsi Musteikos šnekta. Pažymėtina, kad Maikos laiškai yra svarbūs ne tik jo dukrai Julijai Jaunutai, leidusiai spausdinti ir tirti šiuos laiškus, bet ir kalbotyros mokslui.

Šaltiniai

Averkienė R. 2018 rugpjūčio 23 d.: Musteikos kaimo mokyklos šimtmetis įamžintas unikaliu spektakliu. 15 MIN. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/musteikos-kaimo-mokyklos-simtmetis-iamzintas-unikaliu-spektakliu-582-1018430>

Averkienė R. 2019 birželio 26 d.: Minint Musteikos tragedijos 75-ąsias metines, šalia kaimo pašventintas kryžius žuvusiems partizanams. 15 MIN. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/minint-musteikos-tragedijos-75-asis-metines-salia-kaimo-pasventintas-kryzius-zuvusiems-partizanams-56-1165520>

DRSKŽ – Naktinienė A., Paulauskienė A., Vitkauskas V. 1988: *Druskininkų tarmės žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Grigas J. 2013: *Pažinimo keliais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Grinaveckienė E. 1961: Nauji dzūkų tarmės tyrinėjimų duomenys. *Literatūra ir kalba* 5, 603–608.

Leskauskaitė A. 2009: *Marcinkonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internete: <http://www.lkz.lt/>

Markevičienė Ž. 2010: Ašašnikų ir Kabelių šnektų fonetikos ypatumai: dabartinė padėtis. *Žmogus ir žodis* I, 48–51.

Mikalauskaitė E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.

PPAŠŽ I – Leskauskaitė A., Ragaišienė V. 2016: *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

PPAŠŽ II – Leskauskaitė A., Ragaišienė V. 2019: *Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodynas* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Račkauskas K. V. 1915: *Amerika*. Niujorkas. (šioje knygoje duomenys rinkti iš *Annual reports of the Commissioner General of Immigration*, Washington. 1900–1915).

Tumėnas S. 2008: Emigracijos į JAV ir lituanistinio švietimo išėivijoje ypatumų raiška. *Gimtasai kraštas I*, 28–38.

Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z. 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Miko Ilkevičiaus laiškai. Julijos Jaunutos Kavaliauskienės asmeninis archyvas.

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jeį norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašom nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.